

Юрій Мицик

З ДЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ТА КРИМСЬКОГО ХАНСТВА XVI — ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVIII ст.

У статті пропонується публікація 65 архівних джерел кінця XVI — першої половини XVIII ст., виявлених у архівосховищах Польщі (Варшава, Вроцлав, Краків) та України (Львів, Чернігів), що стосуються історії Османської імперії та Кримського ханства, стосунків з цими державами Речі Посполитої та Війська Запорозького.

Ключові слова: джерела, архіви, козаки, Османська імперія, Кримське ханство, Річ Посполита, Військо Запорозьке, Україна, дипломатія.

В статье предлагается публикация 65 архивных источников конца XVI — первой половины XVIII вв., выявленных в архивохранилищах Польши (Варшава, Вроцлав, Краков) и Украины (Львов, Чернигов), которые касаются истории Османской империи и Крымского ханства, отношений с этими государствами Речи Посполитой и Войска Запорожского.

Ключевые слова: источники, архивы, казаки, Османская империя, Крымское ханство, Речь Посполитая, Войско Запорожское, Украина, дипломатия.

There are proposed the publication of 65 archival sources from the late Sixteenth to first half of Eighteenth centuries, which are found in the archives of Poland (Warsaw, Wroclaw and Krakow) and Ukraine (Lviv, Chernihiv), concerning the history of the Ottoman Empire and the Crimean Khanate, and also relations with abovementioned countries with the Polish-Lithuanian Commonwealth and the Zaporozhian Host in this article.

Keywords: sources, archives, Cossacks, the Ottoman Empire, the Crimean Khanate, the Polish-Lithuanian Commonwealth, the Zaporozhian Host, Ukraine, diplomacy.

Якщо йдеться про південного сусіда України — Туреччину, то її історія, як і історія українсько-турецьких взаємовідносин, вивчені набагато гірше порівняно з історією взаємовідносин України з Росією, Польщею та іншими країнами. Це пояснюється в першу чергу політичними причинами, а також існуванням мовного бар'єру, браком джерел.

Вищесказане стосується також історії Кримського ханства, яке протягом тривалого часу було васалом Османської імперії (варто відзначити, що архів Кримського ханства був знищений військами російського фельдмаршала Мініха у 1736 р.). Хоча в українській історичній науці існують певні традиції тюркології, однак в цьому напрямі були зроблені лише перші кроки. Особливої уваги потребує період турецького панування на землях південної України XIV–XVIII ст.

У даній статті пропонується публікація текстів 65 джерел (переважно листів), виявлених нами у різний час у польських архівосховищах (Варшава, Вроцлав, Краків), а також чстково України (Львів, Чернігів), які було написано польською мовою або ж свого часу перекладено на неї з османської. Ці тексти наводяться повністю (всього 21) або у вигляді реєстрів чи уривків (всього 44). Дані джерела охоплюють період з 1589 по 1743 рр. і являють собою переважно дипломатичні матеріали. Це — умови мирних угод (№ 7), територіальних розмежувань (61), дипломатичні інструкції Речі Посполитої (№№ 8, 9, 15), звіти дипломатів Речі Посполитої (№№ 18, 31, 32, 33, 34, 44, 51, 64), листи короля Речі Посполитої Михайла Вишневецького (№ 42), молдавських господарів Михая Хороброго (10), Василя Лупу (№ 38), Костянтина (№ 1 додатків), кримських ханів Іслам-Гірея III (№ 37), Мухамед-Гірея IV (№ 39), Аділь-Гірея (№ 43) та інших кримських достойників, як от: Іслам — мурза (№ 48), Мустафа (№ 49), візир Батир-ага (№№ 46, 47); силістрійських пашів Османської імперії (№№ 53, 54), бендерського коменданта (№ 60), великих коронних гетьманів С. Жолкевського (№№ 19, 20, 21) та А. Сенявського (№№ 56, 57, 58, 59), коронного канцлера Яна Велопольського (№ 47), львівських римокатолицьких єпископів (№№ 4, 24), врешті рядових шляхтичів Речі Посполитої, в т. ч. незнаних (№№ 1, 2, 3, 11, 12, 14, 16, 23, 25, 29, 30, 35, 36, 40, 41, 61). Адресатами цих послань виступають королі Речі Посполитої Сигізмунд III та Ян-Казимир (№№ 11, 40), коронні гетьмани Ян Замойський або С. Жолкевський (№ 2), підканцлер Великого князівства Литовського Л. Сапіга (№ 36), коронний підкоморій М. Матчинський (№ 1 додатків), українські гетьмани П. Дорошенко (№ 42) та ін. Серед останніх слід відзначити Войцеха М'ясківського (№№ 23, 25), дипломата Речі Посполитої і автора багатьох інформаційних листів¹. Представлені у даній публікації і власне інформаційні листи («новини»), які у той час виконували роль своєрідних газет (№№ 6, 16, 45, 52, 55), і особливі категорії джерел, як наративних: щоденник військових дій в Угорщині (№ 13), «конфесати», тобто протоколи допитів, (№№ 22, 26, 27, 28), так і документальних: книга видатків коронного гетьмана Речі Посполитої 1693–1696 рр. (№ 50).

Наведені нижче джерела можна умовно поділити на кілька блоків. Перший з них складають листи (№№ 1–4), що стосуються значного турецько-татарсько-ногайського нападу на Західну Україну та Поділля у серпні 1589 р. та відсічі йому з боку військ під командуванням магната Якуба Струся (загинув у ході однієї з битв) і князів Заславського та Ружинського.

Наступні 12 документів (№№ 5–16) стосуються війни, що її наприкінці XVI — на початку XVII ст. вели Габсбурги проти Османської імперії, а також дипломатичних зносин між останньою та Річчю Посполитою, в яких кожна із сторін прагнула зміцнити свої позиції на Балканах. З цим пов'язане й посилення боротьби молдаван та валахів за незалежність та об'єднання в одній державі, що її очолив господар Михайл Хоробрий. Між іншим, тут згадується про поразку українських повстанців К. Косинського та С. Наливайка, містяться традиційні для тогочасної польської дипломатії вказівки на етнічне походження запорозьких козаків: щоб уникнути збройного конфлікту з Туреччиною Річ Посполита всіляко відмежовувалася від козаків, всупереч очевидним фактам прагнучи довести, що козаки — це «злочинці з усіх земель, там християнські вигнанці від нас, московіти, волохи, також і мусульмани» (№ 8); говориться і про підготовку турецького нападу на Річ Посполиту з пониззя Дніпра та Дунаю, а також з Акерману (Білгорода-Дністровського) та Очакова (№ 14). Не менш цікава згадка (№ 6) стосується представника константинопольського патріарха на Берестейському православному соборі 1596 р. — Никифора. Сейм 1597 р. засудив його, ставши на бік уніатів, а 28 березня того ж року Никифор був ув'язнений і вивезений до Мальборкського замку².

Третій блок листів (№№ 17–29) стосується війн між Річчю Посполитою та Османською імперією 1620–1621 рр. і підготовки до них. Тут насамперед привертають увагу повідомлення про дії запорожців на Чорному морі у квітні — травні 1618 р. та війну Османської імперії з Іраном. Три листи великого гетьмана коронного Станіслава Жолкевського (№№ 19–21) стосувалися стеження у Львові за турецьким шпигуном, євреєм Мошком, якого під виглядом купця вирядив сам муфтії. Між іншим, Жолкевський згадує і про єврея-лікаря, який прибув до Львова з Італії. «Шпигунську» проблематику логічно продовжують «конфесати» (протоколи допитів) двох шпигунів молдавського господаря Мирона Барнавського (№№ 27–28), а також львівського вірменина Пилипа Єнджеєвича (№ 26) та якогось Дембського (№ 22). Тут, крім цінних свідчень про розвідувальну мережу Османської імперії та її васалів — придунайських держав, є чимало інших даних про підготовку обох країн до війни, дії козаків, які навесні чи на початку літа 1620 р. здійснили успішний напад на південне узбережжя Чорного моря і на Крим, битву на Цоцорських полях у Молдавії і Хотинську війну, тощо. До цього блоку прилягають 5 листів, що стосуються мирних переговорів Речі Посполитої з Османською імперією, насамперед донесення керівника польської дипломатичної місії до султана Мустафи II на чолі з князем Криштофом Збараським (1622 р.). В них міститься цінна характеристика Петра Конашевича (Сагайдачного), що її дав князь Збараський, довідавшись про смерть цього гетьмана: «Сагайдачний помер, такий вірний і відданий вашій королівській mostі і Речі Посполитій запорізький гетьман, за влади якого легше було домовлятися з козаками, що вже легко зауважити. Тепер Господь Бог знає, кого вони оберуть собі гетьманом, дуже вірогідно, що якнайсвավільнішого, бо і їхня природа прагне до цього, і суворість колишнього

гетьмана, який був їм дуже тяжкий; через це швиденько може дійти до дивних речей; видно чимало їх пробралось до донців і вони пішли з ними разом на море» (№ 31). У наступних двох листах К. Збараський повідомляє про вихід на Чорне море 5 козацьких човнів і переказує зміст універсалу і листа нового козацького гетьмана (ним став по смерті Сагайдачного його сподвижник і приятель Оліфер Голуб), він розповідає і про хід переговорів з ним тощо (№№ 32–34). На особливу увагу заслуговує також лист незнаного автора, що адресувався, вочевидь, київському воеводі князеві Томашу Замойському. У ньому мова йшла про визначного діяча Кримського ханства Шагін-Гірея (70-і рр. XVI ст. — після 1630 р.), сина хана Сеадет-Гірея, брата хана Мухамед-Гірея III, який був прихильником союзу Кримського ханства з Військом Запорозьким³. Лист подає унікальні свідчення щодо родинних зв'язків Шагін-Гірея. Виявляється, його рідна сестра була дружиною іранського шаха Аббаса Великого. Дана обставина проливає світло на причину ворожості Шагін-Гірея до Османської імперії (у той час Іран був у стані майже безперервної війни з Туреччиною, внаслідок чого Військо Запорозьке легко уклало з ним союз на початку 20-х рр. XVII ст.) і на достатню міцність позицій Шагін-Гірея у боротьбі за кримський престол. Згадано тут і двох його родичів, яких турецький султан ув'язнив на о. Родос: двоюрідного брата і племінника (імовірно, сина хана Мухамед-Гірея III, що панував у 1610 і 1623–1627 рр.).

Четвертий блок (№№ 36–40) стосується періоду Національно-визвольної війни українського народу та її передодня. Тут мова йде про дипломатичні контакти королів Речі Посполитої Владислава IV (панував у 1632–1648 рр.) та Яна-Казимира (панував у 1648–1668 рр.) з кримськими ханами Іслам-Гіреєм III (панував у 1644–1654 рр.) та Мухамед-Гіреєм IV (панував у 1641–1644, 1654–1666 рр.). Більше значення мають два розгорнутих листи. Перший з них (№ 38) був писаний, очевидно, молдавським господарем Василем Лупу і подавав широку панораму подій у Османській імперії, де не припинялися яничарські бунти і посилювався спротив турецькій владі з боку підкорених народів (тут мова йде про повстання в Хорватії, яке було очолене братами Зріньї), і у Кримському ханстві. Було згадано і намір кримського хана надати допомогу Богдану Хмельницькому у його поході, що скінчився битвою під Берестечком. Другий з цих листів (№ 40) наводить важливі свідчення про прагнення султана Мухамеда IV укласти союз між Кримським ханством і Гетьманщиною, щоб розірвати спілку останньої з Московською державою — «лігу грецької віри», небезпідставно вбачаючи у ній загрозу для Османської імперії. Одночасно султан хотів усунути небезпеку нових чорноморських походів козацтва. Цінними є ще дві звістки. У одній з них простежується формування в Гетьманщині планів утворення конфедеративного союзу з Річчю Посполитою (пізніше ці наміри виллються у Гадяцький договір 1658 р.). Йдеться про інформацію, що надійшла від молдавського господаря Георгія Стефана, згідно з якою козаки, хоч і виявляли схильність до «послушенства» королеві Речі Посполитої, однак не хотіли бути його підданими, а воліли бути у конфедерації з Річчю Посполитою, «як голландці

у іспанського короля його мості». Згідно з другою звісткою, «козаки не прийняли кондицій, даних їм московським царем, і свавільно зневажили його посла».

П'ятий блок складають документи доби «Руїни» (№№ 41–50). Перші з них змальовують складну ситуацію у Криму по смерті великого візира Сефера Кази-аги і бунту проти хана Мухамед-Гірея IV, на місце якого посадили Адиль-Гірея, що не могло не вплинути на дипломатичні контакти у переддень чергової польсько-турецької війни, імовірно, й на оборону Відня 1683 р. Особливу увагу привертають свідчення посла Речі Посполитої до Московської держави Яна Гнінського (№ 44), який був очевидцем привезення до Москви арештованого гетьмана Дем'яна Многогрішного, який начебто планував перейти на бік Османської імперії. Наступні документи стосуються вже завершального етапу боротьби за Поділля між Річчю Посполитою та Османською імперією, і тут слід звернути увагу на уривки з унікального джерела — книги видатків великого гетьмана коронного О. Яблоновського, де педантично фіксувалося, кому, за що і скільки було заплачено. Тут неодноразово згадуються Палій, Самусь, Абазин, Іскра та інші керівники майбутнього антипольського повстання 1702–1704 рр., які у час складання книги несли збройну службу і на південних кордонах Речі Посполитої, згадується також і Мазепа.

Завершальний блок продовжують документи часів гетьманування того ж таки Івана Мазепи та Пилипа Орлика. У перших з них (№№ 51–60) йдеться про польсько-турецькі відносини в роки Північної війни, військові заходи чи підготовку до них на території України (дії козаків Орлика на Київщині та Чигиринщині; підготовка Києва до оборони; напад ординців кримського хана Каплан-Гірея I, який панував у 1707–1708 і 1713–1716 рр., на землі сучасних Київщини та Черкащини). У наступних мова йде вже про переддень російсько-турецької війни 1735–1739 рр. і події початку 40-х рр. XVIII ст. Ряд документів цього блоку стосується малознаної історії т. зв. «турецької України» (Бендери, Кілія, Ягорлик тощо), а також Кримського ханства. Унікальними є дані щодо пропозиції візира персидського шаха провести теологічний диспут з кримськими духовними особами (йшлося, вірогідно, про розходження між сунітами та шиїтами)⁴.

Стисло охарактеризувавши ці джерела, подаємо нижче їхні тексти, сподіваючись, що вони стануть у пригоді як історикам України та Кримського ханства, так і Османської імперії.

Тексти документів та витримки з них публікуються польською мовою і у лапках. Зміст документів, переданий упорядником у регестах, подано українською мовою і без лапок.

* * *

№ 1

1589, серпня 24. — Тернопіль. — Лист невідомих до невідомого

«List z Tarnopola.

W. m. swemu mjsćiwemu panu, oznajmujem, iż dnia wczorajszego kniaz Zasławsky z kniazem Różyńskim około 5 tysięcy ludzi odbili i bydła bardzo wiele i

tatarów niemało porażono, więźniów 22 poimano żywych. Była ta potrzeba za wsią Łocowa niedaleko tisz nieszczęsnej potrzeby Parowsky pana Strusiowy, w który zabiti i przez 200 ludzi żołnierskich z nim zginęło. Czy pohańcy koszem leżeli pod Czerniejowym, zameczkiem pana Dawidowskiego, którego dobyli i spalili. Miali w koszu 100 hakownic i kilka set strzelby, bo turków niemało między nimi było. Ruszyło się z kosza ze środy na czwartek, to jest 24 augusti, bardzo z wielką zdobyczą. Zalośna rzecz bardzo patrzeć na to miejsce, gdzie koszem stali, ciało ludzkich bardzo wiele pomordowanych, tak, iż doliny napelnione krwią stoją. Ci więźniowie wszyscy zgadzają się, choć każdego z nich męczono, iż car ze wszystkimi hordami i ze wszystką mocą wyciągnął, chcąc Łoczowa wszystkę wojować. Beglerber też z budyńskim baszą mają 10 tysięcy ludu tureckiego, z działy idąc pod Kamieniec do Lwowa i inne zamki posiadając. Panie Boże, racz ich radę rozspać a nas obronić.

Pisan z Tarnopola 24 augusti anno 1589»

(Бібліотека Варшавського університету. — Відділ рукописів. — № 46. — Арк. 21 зв. — Тогочасна копія)

№ 2

1589, вересня 4. — Лист Кжиштофа Рея з Нагловиць до великого коронного гетьмана Яна Замоїського або до польного коронного гетьмана Станіслава Жолкевського, посланого «з Русі до Ловича», до гнзненського архієпископа (регест)

Ворог зробив велику шкоду вбивством великої кількості в'язнів. Про це свідчать численні тіла забитих там, де стояв кіш. Битву мав з ворогами Станіслав Ольштинський з паном белзьким і паном Прусиновським і людьми із Золочевської волості. Це було у 3-х милях від Золочева, відбили багато людей і бидла, забили 100 татар, а п'ятьох взяли живцем. Одні кажуть, що хан (*Іслам-Гірей II. — Ю.М.*) виступив з ордами, з буджацьким пашою та беглербеєм і 70 000 турків, які перейшли Дунай. Татарський хан чекав приходу турків. Вони хочуть взяти Кам'янець-Подільський, потім — Львів, а потім йти на Краків. Хан хоче з трьома пашами здійснити рейд на 15 миль від коша. У хана 40 000 орди, загопи свої він відправив на Вишневець, Залозці, Олику, Буськ, Глиняни, Гологори, Бережани. В'язні кажуть, що під Баворовим була друга битва, яку дав їм пан Якуб Струсь з паном Подльодовським, ротмістром. Багато полягло у тій битві і сам Струсь, а п. Подльодовського було поранено і взято у полон разом з його братом. Брацлавський воєвода мав битву з ворогами, був поранений і ледве втік, а його брата, князя Збараського, взяли у полон. Струсю відрубали голову і вирізали йому серце і з великим тріумфом показували й на свою ворожбу (?) обернули. Князь Заславський з князем Ружинським під Збаражем з кількома тисячами війська відбили ясир у татар, забили ординців до 200. Пан Тарпецький (?), ротмістр, із 400 піхотинців був посланий гетьманом до Кам'янця-Подільського. Він раптово зустрівся на одній греблі з татарами і

розбив їх. Татари рушили кошем з полоненими до Молдавії, де війська біля Чернігова неподалік Тернополя, як думають, вони в день св. Варфоломея, 31 серпня, мали переправлятися з полоном через Дунай до Молдавії. У Терєбовлі вороги захопили дуже багато людей, стратили пана Куропатву, що служив у Струся. Захопили пана Струся з дружиною, п. Валенти Поляновського з дружиною, двох синів і дочок, дуже багато шляхетської молоді. Його мосьть пан гетьман коронний розсилає листи, закликаючи шляхту, щоб вона збиралася до нього до Львова якнайшвидше. Струсь добре укріпив Кам'янець-Подільський військом і фортецями, оточив Львів окопами і збирав жовнірів до купи.

(Бібліотека Варшавського університету. — Відділ рукописів. — № 46. — Арк. 21 зв. — Тогочасна копія)

№ 3

1589, після 23 серпня. — Лист шляхтича Станіслава Кам'янецького до невідомого

«Przybiegłem do Oleśka 23 augusti, zastałem owdzie pusto i wypalone wsi swoje, a o Oleśko nie śmieli się kusić i do (?) Załosne, bo ich zabito 8, jednoe poimano. Włości te popustoszone; i z Złoczewa bardzo siła ludu i plonów pobrali i pomordowali, szlacheckiego narodu ludzi bardzo siła poimano i mnie (?) samy wczora mało nie poimano pod Baworowem. I Strusia zabito i siła z nim żołnierzów poginęło. Była tam bitwa bardzo wielka, siła tam ludzi zacnych poginęło. P. Pudłowskiego Mikołaja, rotmistrza, z bratem i siła inszych towyrzyszów poimano. Ten tatarzyn twierdzi, że pewnie siedmdziesiąt tysięcy turków jest, 20 tysięcy komuników a 50 tysięcy tych innych tuszy im bydz ludu (?) w dzień u nas i tak twierdzi, że tu car z carykami swymi umyślili tu zimować; to pewna a nieodmienna, bo się wszyscy więzniowie zgadzają na to, iż większe ludzi idą do nas. Ja w 60 koni swych dziś bieże nocą aza się do kogo przyłączę, aza da Pan Bóg posługę jaką wyrządzimy».

(Бібліотека Варшавського університету. — Відділ рукописів. — № 46. — Арк. 21 зв.–22. — Тогочасна копія. Тексту документа передує заголовок, зроблений копіїстом: «List pana Stanisława Kamienieckiego»)

№ 4

1589, вересень (?). — Львів (?). — Початок листа львівського архієпископа до невідомого (в переказі копіїста)

«List jeo m. ks. archiebiskupa lwowskiego, w którym o tych że tatarach także oznajmuje, prosi, upomina, aby się coprędzej do kupy zbierali, jako na gwałt. Oznajmuje, iż to ludzie od wielkiego wojska i to że na oko widziano już za Dunajem 70 tysięcy turków».

(Бібліотека Варшавського університету. — Відділ рукописів. — № 46. — Арк. 21. — Тогочасна копія)

№ 5

1594, травня 5. — Лист невідомого до невідомого

Синан — паша, будинський паша, дав битву, але сам загинув. Забитих християн небагато, але поранених понад 2000.

(АГАД. — Ф. «Архів Замойських». — № 2906. — С. 19. — *Тогочасна копія*)

№ 6

1597, між 28 березня та Великоднем. — Варшава. — «Новини»

«Nowiny z Warszawy.

Prawie improvise przyjechał tu czausz, poseł cesarza tureckiego, wczora rano. Ale go nie będzie król jeo mśc słucał, aż po Wielkiej nocy. Jakom rozumiał z niego, że podobno cesarz turecki prosi króla jeo mści, aby wsadził z ramienia swego wojewode siedmigródzkiego, ale tego nie wieź w. x. m. ode mnie na ten czas dla inszych ludzi obcych. Więc też i drugi list ma ten czausz strony tego Nikifora, greczina, aby go kazał król jeo mśc puścić; caeterum nie mam nic swieźego pisać, to tylko, że pan wojewoda siedmigródzki posyłał do wojewody wołoskiego, prosząc go, aby go z cesarzem tureckim pojednał. Ale mu pewnie pan starosta źmudzki już się z tem omylnem źwiatem poźegnał».

(АГАД. — Ф. «АР». — *Supplement*. — № 132. — *Тогочасна копія*)

№ 7

1598 р., квітня 21. — Копія перемир'я Речі Посполитої з турками, яке було укладене Никодимом Косаковським (регест)

Наводиться лише початок документа, де згадується про мир, укладений ще Сигізмундом І із кримським ханом Менглі-Гіреєм (*все ж тут треба мати на увазі не Менглі-Гірея І, а Мухамед-Гірея І, кримського хана у 1514–1523 рр. — Ю.М.*). По смерті Аслан-Гірея (*Іслам-Гірея ІІ. — Ю.М.*) ханом став Гази-Гірей (*Гази-Гірей ІІ був кримським ханом у 1588–1596, 1596–1608 рр. — Ю.М.*).

(АГАД. — Ф. «*Libri legationum*» (Посольські книги)). — № 27. — Арк. 101–103 зв. Далі (арк. 103–107) наводиться копія тексту перемир'я, запропонованого ханом через Джантимур-агу 8.10.1599 р., і послання Саламат-Гірея, калги-султана, з Самбора про перемир'я, промова Девлет-Гірея від 20.10.1599 р., умови Джантимура-аги)

№ 8

Не пізніше 8.05. 1598 р. (?). — Інструкція пану галицькому (регест)

Пункт 3. Султан (*Мехмед ІІІ. — Ю.М.*) знає, які шкоди козаки чинили нашим державам і державам султана. Вони були розбиті двічі від нашого

війська, «chorągwie panów postronnych, z którymi mieli porozumienie, pobrane, działa także, wodzowie pojmani i na głowę karani». Треба стерегтися, щоб це лотривство не могло вдруге повстати, «poki pustynie będą, bez nich tamże będzie, zbiegają się łotrowie ze wszęch ziem, tam chrześciance wywołańcy od nas, moskwa, wołosza, jako i muzulmani, a do nich przybywa tych, co je tatarowie wojują». Додано п. галицьким текст умов перемир'я, перекладений Дзежковським. Згадуються «курсы і ормianie, под владою królewskó mieszkajúcy».

(АГАД. — Ф. «*Libri legationum*» (Посольські книги)). — № 27. — Арк. 60–64. На арк. 65–66 зв. в інструкції Яну Гербурту від 8.05.1598 р. згадуються умови перемир'я, привезеного п. галицьким)

№ 9

1598, червень. — Варшава. — Інструкція Никодиму Коссаковському (регест)

«То (про козаків. — Ю.М.) żeby w przymierze kładziono nie było, starać się z wielką pilnością, ukazać, że trudno to kłaść w przymierze, co w mocy nie jest u nas, wie dobrze sam car, co to za ludzie są, że łotrowstwo z różnych narodów się zbiera, że wyгнаńcy і для злих справ і występків swych wywołани, przesądem на gardło skarани, że і naszym ziemiom ciężkości і szkody czynили, żeśmy musieli wojsko nasze на не посылаć і битву, jako nieprzyjaciel gromić і pogromiło их на kilku miejsc wojsko наше, але не mogło byдź, aby их не uszło co і k temu przybiera się tego łotrowstwa завжди z różnych narodów, które kłaść w przymierze, а coby to tylko, jedне браć на się rzecz trudna ku wykonaniu».

(АГАД. — Ф. «*Libri legationum*» (Посольські книги)). — № 27. — Арк. 106 зв.—108 зв.)

№ 10

1600, травня 21. — Лист молдавського господаря Михая Хороброго королю Речі Посполитої Сигізмунду III

Мова йде про напад коронних військ на Молдавію.

(АГАД. — Ф. «*Libri legationum*» (Посольські книги)). — № 27. — Арк. 152–158 зв. Далі подано відповідь короля, тощо, лист турецького султана королю, переданий Джафар-чаушем 20 лютого)

№ 11

1602, травня 5. — Стамбул. — Лист Кжиштофа Коховського до короля Речі Посполитої Сигізмунда III (регест)

Звітує про посольство до Туреччини. Відомості від 22 квітня: «мултяни» (валахи) заспокоєні, Симеон Могила (валаський господар у 1601–1611 рр. з перервами. — Ю.М.) мав там сидіти до смерті і без його королівської мості

(*короля Речі Посполитої Сигізмунда III. — Ю.М.*) не могли його скинути. Султан був ласкавий і татари не могли ходити через його землю на Угорщину, а щодо Молдавії, то дуже нарікали. 3 травня візира Халіл-пашу скинули, а на його місці поставили ворога християн; це якийсь Satiator. Гассан-паша раніше був годинникарем. Треба посилати нове посольство до Стамбула.

(АГАД. — Ф. «*Архів Замойських*». — № 3037. — Арк. 102. — *Тогочасна копія*)

№ 12

1602 (?). — **Фрагмент з анонімного листа**

«Cekiel Mojzesz z turki z tatarzy poparł znacznie Dzierdzi basse z Siedmiogródzkiej ziemie».

(АГАД. — Ф. «*Архів Замойських*». — № 3037. — Арк. 102. — *Тогочасна копія*)

№ 13

1603, вересня 21-листопада 23. — **Початкова частина анонімного щоденника війни в Угорщині (регест)**

21 вересня. Зібралось християнське військо. Гетьман всього війська Roysworm рушив з усім військом під Пешт (крім першого регіменту генерала De la Artigliere Grofasolcza, гусарів і козаків), повз Буду.

22 вересня. Наші вступили у бої. Турки на чайках переправляються з міста, напали на наших, захопили багатьох з них у полон, в т. ч. одного з поляків — Sudlińskiego, а другого — пахолка з козацької роти.

23 вересня. Негода.

25 вересня. Нічні бої під Будую.

26 вересня. На острові, що на Дунаї стали наші.

27 вересня. Гетьман наказав будувати табірник на острові, 7 гармат звернув проти турецького табору.

28 вересня. Йдуть бої.

(АГАД. — Ф. «*Архів Замойських*». — № 3037. — Арк. 104–106. — *Тогочасна копія*)

№ 14

Початок XVII ст. — Лист невідомого до коронного канцлера і великого гетьмана коронного Яна Замойського (?) (регест)

Мова йде про турецькі війська біля Дунаю і про позицію Швеції. Добре було б цю готовність війська звернути на Україну, якщо якісь війська, як нам дають знати, туди рушать. «Snadź i zamki te blizsze Ukrainie janczary osadzają i sami się mosno na nas gotują». Додаю цидулу від пана Дзика. Мені повідомляють

про збирання турецького війська.

(АГАД. — Ф. «Архів Замойських». — № 2906. — С. 23–24. — Тогочасна копія)

№ 15

1607. — Краків (?). — Уривок з королівської інструкції Кжечовському, послу Речі Посполитої до Туреччини

«O kozackich najzadach, jakoby jaka wzmianka uczyniona była, taką sprawę da, że nie tylko onym, ale i nam szkody wielkie czynią, którym jako się my gwałtem odejmujemy, tak i cesarz, aby swym tak czynić rozkazał, gdyż ci ludzie nie są pod posłuszeństwem króla j. mci».

(Бібліотека Варшавського університету. — Відділ рукописів. — № 51. — С. 191. — Тогочасна копія)

№ 16

Початок XVII ст. — «Новина»

«Nowiny.

Wczora z Wołoch przyjechał sługa mój i że mi nowiny przyniósł, że ten nieprzyjaciel, który się zbuntował i przeciwko Koronie Polskiej przed się po staremu się gotuje i dzień podlie dnia wolają, aby się gotowili do wojska acz nie tak potężne, jako zpierwu, wszakże boję się, że to na zdradzie czynią wszystko, gdyż nowina pewna przyszła, że murzynowie, będąc chrześciany, zebrawszy się z kilka tysięcy hispanów, ziemie niemałą turczynowi odjęli, basze jakiego poimali i obiesili go, tophac (?) siendziaków kilka. Wosko tureckie pobili tam było kilka tysięcy janczarów, z których rzadki uszedł; zową to państwo po łacinie Barbaria, po-turecku — Magrib, zamków kilka wzięli, którzy zową Tonos, Aktalbek, Efes, Dziezczir, jako kilka województw, teraz gotują galier niemało, aby tam iszli, responsu też od jeo k. m. czekają na te listy, które pan Cziżowski odnosił. Mówią turcy: «Jeśliby nieco tributu postąpili polacy, tedy damy im pokój». Armata do Białogrodu już przybywa. Galierami ludziom Anatolskim kazano iść ku Kafe i Oczakowu. Beglerbej ten zapewne na Wielkanoc grecką ma być w Białogrodzie. Kopij kazano siedmnaście tysięcy do Białogrodu przysłać, zamek w Wołoskiej ziemi na Jalpuku (?) chcą budować. Gospodar pod siodła koni zbiera, także wojewoda mułtański, po dwa tysiąca każdy z nich.

Ceduła.

Już się w. ks. m. nie racz spodziewać pokoju, tak się ci psi cicho sprawują, aż na podziwienie ludzkie.

W Turcech zostawiono trzech polaków: pana Jacimirskiego, pana Podoreckiego i pana Liubienieckiego przez dług, a drudzy są mówią, że się chcą poturczyć. Jeszcze mam w Wołoszech jednego sługę sweo, który na to czeka, aby mi pewną wiadomość ztamtąd przyniósł skoro się jedno turcy przez Dunaj przyprawią ku nam, skoro

przyjdzie, bardzo rad dam znać o tym w. m., memu mściwemu panu, byłem miał przez kogo, jednak do Solcza albo do Polonem listy przesyłać będą».

(АГАД. — Ф. АР. — Відділ 34. — № 532. — Тогочасна копія)

№ 17

1618, червня 23. — Лист невідомого до Варшави (регест)

Повідомляю, що 24 квітня прийшли листи з Персії. Воює 340 тисяч персидського війська проти турків. Хан вчинив напад і завдав персам шкоди. Повідомляю і про події в Угорщині. «Dwudziestego siódmego nowina tam przyszła, że kozacy spalili Karakarman i Mongalia, zacym turcy bardzo skruszeni, o obronie Czarnego morza myśleć poczęli, że znać tym więcej animowani od nieprzyjacioł koronnych, wszystko złe zamyśliwać poczęli i rada była, aby znowu dać klientię (?) tatarom. Dla Boga oka pilnego i ostrożności wielkiej potrzeba».

Скіндер-паша каже, що коронних військ нема, бо вони пішли на Москву, поляки залишилися з невеликою потугою проти Туреччини. Повідомлення про голландських, англійських і французьких послів і морський бій з італійцями. 23 числа був землетрус. «Capitan morski, co sam na Czarne morze z armatą iść miał, na Białe morze...idzie». З Берберії нещодавно привели понад 10 іспанських дітей, яких турки недавно захопили в Португалії, їх віддали до султанського сералю (?).

(АГАД. — Ф. «Архів Замойських». — № 3037. — Арк. 106–108. — Тогочасна копія)

№ 18

1619, березня 18. — Стамбул. — Лист Петра Ожги, посла Речі Посполитої в Туреччину, до невідомого (регест)

Згідно з волею великого візира я був у Мехмет-паші і у Мехмет-Гурджі — паші. Останній погрожував, сказавши: «Jeśli kozacy będą na morzu, tobie głowę ściąć mają, a wszyscy rójdą do Polski». Я відповів: «Będali kozacy na morzu, a będą w kłopotcie, ale w Polsce pewno prętko będzie orda. I to rzecz pewna, jeśli kozacy nie będą zatrzymani, będą wojna». Скіндер-паша має військо. Одні кажуть, що для будування замку, інші — для укріплення Очакова. «Poseł angielski wczora był u mnie, przestrzegał mie, abyśmy pewnego pokoju sobie nie obiecowali, jeśli kozacy non accelerabunt».

P.S. Про дії Граціані.

(АГАД. — Ф. «Архів Замойських». — № 3037. — С. 108–109. Тогочасна копія. На наступних аркушах (арк. 110–116 зв.) наводяться лист П. Отвіновського від 1.12.1619 р., умови мирної угоди, укладеної П. Ожгою 2.12.1619 р., лист Т. Замойського до молдавського господаря від 27.03.1620 р.)

№ 19

1620, квітня 16. — Жовква. — Лист великого гетьмана коронного і канцлера Речі Посполитої Станіслава Жолкевського представникам влади у Львові

«Spectabiles et famati d[omine] amice et vicini clarissimi.

Jest jakiś graeczyn albo jakiegośkołwiek narodu człowiek, który przekupuje kłejnoty. Przestrzeżony jestem z Constantinopola, że siła tam nowim od nas wypisuje. Słysze, żeby sam miał we Lwowie teraz bydź. Nie wadziło by przepytacz się o nim, a snadź zamyślia jachać do Constantinopola, dobrze by go zatrzymać, póki jeszcze rzeczy są na wadze z pogaństwem. Zatem się łasce i przyjaźni w.m. sąsiedzkiej załecam.

Dan z Zólkwi dnia 16 aprilis anno 1620.

W. mciom życzliwy przyjaciel i sąsiad służyć gotów

Stanisław Zólkiewski, kanclerz i hetman wielki coronny, ręką swą.

Zowią tego człowieka Maruli».

(ЦДІА у Львові. — Ф. 132. — Он. 1. — № 522/4. — Оригінал. — Адреса: «Spectalibus et famatis d[omi]nis praconsuli et consilibus regis civitatis Leopoldis d[omi]nis amicis et vicini clarissimis»)

№ 20

1620, квітня 27. — Кукиїв. — Лист великого гетьмана коронного і канцлера Речі Посполитої Станіслава Жолкевського представникам влади у Львові

«Spectabiles et famati domine amici et vicini clarissimi.

Dobrze się stało, żeście w. m. wzięli do sequestru żyda tego, gdyż to persona jest, że żyd Moszko, którego on agentem jest, sługą i wiernikiem jest moftego. Zna go dobrze j. m. pan referendarz coronny. Nie rozumiem, że ten inszego nic uczynić, jedno jako w inszych rzeczach zwykłem do jego kr. mości, podno przydzie go tak potrzymać do wiadomości jakiej od pana Otwinowskiego. A starajcie się w. m. z tłumaczów, iżby pisma te, co przy nim są należione, przeczytać. Wszak są żydowie włoscy i ten żyd doctor, co przyjechał ze Włoch, tuszę, że będzie mógł przeczytać, azaby się z tych pism mogła wzięć jaka wiadomość. Gdyż to niewątpliwa, że on wiele rzeczy od nas, tu, do Constantinopola wypisował i że mu także też stamtąd pisano. Zatem się łasce i miłości w. m. sąsiedzkiej załecam.

Dan w Kukyowie 27 apr[ilis] 1620.

W. m. życzliwy przyjaciel i sąsiad służyć gotów

Stanisław Zólkiewski, kanclerz i hetman wielki coronny, ręką swą».

(ЦДІА у Львові. — Ф. 132. — Он. 1. — № 522/5. — Оригінал. — Адреса: «Spectalibus et famatis d[omi]nis praconsuli magistrati civitatis reg. Jan (?) Mtio (?) Leopoldibus d[omi]nis amicis clarissimis»)

№ 21

1620, квітня 30. — Жовква. — Лист великого гетьмана коронного і канцлера Речі Посполитої Станіслава Жолкевського представникам влади у Львові

«Spectabiles et famati domini amicis et vicini clarissimi.

Nie jest pewnie żyd ten bez wielkiego podejrzenia, iż siła przezeń dochodzi tam do Constantinopola od nas, tu, wiadomości. Bo za tem praetextem przekupowania klejnoty, ma wszędy łatwy przystęp do wielkich panów i nie może być szpieg nader fortunniejszy. Prosił mnie przez pisanie, które mi żyd też od niego oddał, żebym mu tu kazał do siebie przyjechać, iżby sprawę dał o sobie, ale mnie tu po niem nic. Zaraz jakom jest o tym przestrzeżony, pisałem do w. m. i do jego królewskiej mości, dałem znać, zaczym przyjdzie mi czekać jaka będzie o tym wola i rozkazanie jego królewskiej mości. Przeto niech będzie w opatrzaniu do nauki od króla j. m., którą skoro będę miał, nie zaniecham j. k. m. oznajmić i będzieli to rozkazanie króla jego mości, żeby tu do mnie go przyprowadzić, tedy poszlie do niego. Zatem się łasce i miłości w. m. sąsiedzkiej załecam.

Dan w Zólkwi d. 30 apr[ilis] 1620.

W. m. życzliwy przyjaciel i sąsiad służyć gotów

Stanisław Zólkiewski, kanclerz i hetman wielki coronny, ręką swą».

(ЦДІА у Львові. — Ф. 132. — Оп. 1. — № 522/6. — Оригінал. — Адреса: «Spectabilibus et famatis d[omi]nis proconsuli et consilibus regis civitatis Leopolem d[omi]nis amicis et vicinis clarissimis»)

№ 22

1620, серпень. — Протокол допиту Дембського (регест)

Про татар.

На Ботні, у 2-х милях за Лопушною, стоїть 20 тис. татар і 4 тис. стрільців з довгими пищалями. На чолі — Isterek-murza. На чолі другого війська силою у понад 10 тис. татар стоїть калга-солтан. Трете татарське військо було на Покутті.

Про турків.

Скіндер-паша стоїть у Мултянах. Ряд беїв горнеться до нього.

«O kozakach.

Dębski powiada, że od turków słyssał, że kozacy naszi pominawszy Carygród, kilka miast tureckich zburzyli, a potem w Krimską ziemie wpadli, tam wielki mord, nic prawie nie żywiąc, uczynili i co jeno mogli, ostatek ogniem spustoszyli».

(АГАД. — Ф. «Архів Замойських». — № 3037. — Арк. 120–120 зв. — Тогочасна копія)

№ 23

1620, жовтня 4. — Збараж. — Лист шляхтича Носаківського до Войцеха М'ясківського (регест)

Захоплено турецьких послів, їх ведуть до Збаража чи до Крем'янця. Кажуть, що Москва йде силою у кількадесят тисяч на Київ.

(АГАД. — Ф. «Архів Замойських». — № 3037. — Арк. 119. — Тогочасна копія)

№ 24

1620, жовтня 8. — Лист Томаша Піровського, львівського суфрагана, до Дзедушицького (регест)

Пан Хмелецький писав про тяжкий напад турків на Буковину, видно Скіндер-паша хоче йти на Галич

(АГАД. — Ф. «Архів Замойських». — № 3037. — Арк. 118. — Тогочасна копія)

№ 25

1621, січня 24. — Барський замок. — Лист Миколая Мадалинського до Войцеха М'ясківського (регест)

Розповідає про страту Скіндер-паші через наполягання солтан-калги.

«Żyd karaim pilne ma ode mnie złeczenie». Мова йде про посольство П. Ожги.

(АГАД. — Ф. «Архів Замойських». — № 3037. — Арк. 126. — Тогочасна копія)

№ 26

1621, квітня 9–25. — Протокол допиту львівського вірменина Пилипа Єнджеєвича (регест)

«Relatia Philipa Jendrzewicza, ormianina ze Lwowa, który był posłany ku Dunajowi».

Я прибув до Ясс, бачив там молдавського господаря. 19-го — був у Галаці, бачив міст. 22-го — у Браїлові (Бреїлі), там нікого не застав, пішов до Рущука (Urustakowi), там був затриманий, але потім відпустив Караман-ага, митник. Який мене раніше добре знав. Там казали мені волохи та серби про будовання мосту. 25-го я пішов з Галацу до Ясс, зустрівся з молдавськими фурманами. Які відвозили данину до Константинополя. На мої питання відповіли, що 3 травня султан сам піде на війну проти нас із 300 тисячами турків, він має 200 гармат. Польний гетьман у нього — Гусейн-паша. У татар через сильні морози померло багато людей, а коней — незліченна маса, бидло ж усе подошло, що вони від нас вивели.

(АГАД. — Ф. «Архів Замойських». — № 3037. — Арк. 122–122 зв. — Тогочасна копія)

1621, після Великодня — Львів. — «Конфесата» (протокол допиту) Мацька Колтуновського, молдавського шпигуна (регест)

«Informatia circa questios Mackowi Koltunowskiemu, szpiegowi z Wołoch, podane».

1. Як давно вийшов з Польщі, де був? Не був у Польщі з часів війни проти господаря Михая.
2. Як давно вийшов з Молдавії, «po Ukrainie, Podolu, Chełmskiej ziemi chodził, we Lwowie co za sprawę miał?». Вийшов з листом від якогось Петровського до його батька, щоб той його викупив, дав мені 4 флорини, а його батько — у Холмській землі — 30 флоринів. Молдавський гетьман дізнався, що я йду у Польщу, і наказав мені придивлятися: де стоїть польське військо і хто гетьманує. Дав мені 2 таляра, а якщо повернусь, то дасть кількадесят червоних злотих, «i człowiekim mie miał uczynić».
3. «Wiele kroc był na Ukrainie albo w Polsce po tak rocznym pogromieniu wołoskim?». «Dziewięć kroc na Ukrainie byłem od hetmana wołoskiego, wywiadując się o kozakach, bo się ich wszytka ziemia Wołoska bardzo obawiała, aby do Wołoch nie wtarnęli».
4. Навіщо вийшов шпигувати до Польщі, посланий був господарем чи гетьманом молдавським? Відповідь дивись вище.
5. Які задуми господаря Барнавського? Не знаю.
6. Що мав сказати у Молдавії після повернення з Польщі? Що польське військо стоїть наготові, роти стоять по містах.
7. Що за листи до Петровського, холмського підстоля, чи справжні? (*Миколай Петровський був холмським підстолям у 1616–1631 рр. — Ю.М.*)
8. Чи давно був у Львові? Не був там 20 років з часів розгрому Михая «bywałem często po Ukrainie, Podolu, ale bliży Lwowa w Jarosławiu nie byłem».
9. Що взяв і від кого, коли шпигував у Польщі? З ні з ким не знався.
10. Які відомості у Молдавії та Константинополі? У Туреччині кличуть на війну проти Польщі.
11. Кому у Польщі мав підлягати?
12. Чи не знає яких давніх шпигунів? Не знаю.
13. Що знає про кримських і турецьких євреїв? Були у Польщі два єврея, один кримський, після розгрому (*на Цецорських полях. — Ю.М.*) продавав засолену рибу в Галичі. Другий — турецький лікар зі Львова; коли їхали з Польщі, то бачився з ними у Снятині й купували коні.
14. Чи є мости на Дунаї? Так.
15. Які сили турецького і татарського військ. Татар 200, турок 200 (тисяч).

16. Що з Мирським, який у Галичі йшов? Коли його вивели з міської в'язниці до мене, сказав по волоські кілька слів. Він сказав, що є шпигуном, посланий до Польщі Барнавським з боярами. Їх було троє, за тиждень перед святами вийшли до Польщі, тобто він сам, чернець і пахолок. Більше мені з ним не дали говорити.
17. Чи був і як довго у в'язниці? Ніде не був у в'язниці, тільки тут. Коли я йшов з Польщі до Молдавії, мене спіймали у Снятині і відіслали до Коломиї. Там мене катували, потім відвезли до Галича, а з Галича сюди, до Львова.
18. Чи мав інший одяг. Ніж той, у якому був 4 тижні тому, коли спіймали у Львові. Жовніри забрали мій лазуровий одяг, а цей дали мені. Це чинив особливо поручник Жолудь, який мене привів до Львова. Зв'язаний і підготовлений до катування з волі уряду, добровільно це визнав, як і те, що є зрадником і шпигуном. Коли його почали тягти, сказав, що все визнає, бо бачу, що заслужив смерть.

Мені йшлося не про викуп Петровського, але про шпигунство. Посланий від самого господаря і від молдавського гетьмана, був у них по три рази, домовлявся про це шпигунство. Наказав господар йти у Львів, я прийшов до Холма й Любліна, бо у Любліні голова війська. 9 разів ходив на Україну після розгрому коронних військ у Молдавії. Сказав, «iż sami kozacy między sobą biją się i ściagać iż ludu na Ukrainie tylko kozakom, nie wiedziałem». Євреї з Ясс бувають і тепер по Волині скуповують горілку і шинкують нею у Яссах.

(АГАД. — Ф. «Архів Замойських». — № 3037. — С. 122 зв.—124 зв. — Тогочасна копія)

№ 28

1621, після Великодня. — Львів (?). — «Конфесата» Миська з Галича (регест)

«Miśko rodem z Halicza ante questor to zeznał».

У відповідях на питання сказав, що перебував у Ботушанах, жив у якогось Іванішка, кушніра, потім втратив цю роботу. Цей Іванішка мене схилив до шпигунства молодий Барнавський, я мав вивідати у Польщі, чи багато вона має війська, хто гетьманує. Барнавський дав 9 злотих на дорогу, обіцяв велику винагороду. Раз тільки був з Барнавським, далі домовлявся з ним через згаданого Іванішка. Той Барнавський жив у Serekim (?) Targu, у 3-х милях від Ботушан, але виїжджав до Ботушан і там я з ним бачився. Я вмю говорити по-молдавські, бо служив у Молдавії у п. Тшаського добошем і так навчився. В інших справах до Польщі не ходив, раз тільки був шпигуном. Барнавський думає після свят вдарити з татарами на Польщу. Барнавський послав до Польщі нас трьох: мене, ченця з Ботушан і молодого молдавського парубка Іванка. Цей чернець перебував тут десь коло Львова, він має бороду, що аж на грудях у нього лежить, перебивається сивина, має ярмулку під капелюхом; на споді біла

сукня, а зверху чорний кобеняк. За тиждень Великоднем всі троє повернулися, були у Польщі 5 тижнів, були в Тлумачі за Тисьменицею, мали всі разом зійтися і перейти Дністер, розійшлися, чернець із парубком пішли до Львова, а я до Галича. Був у містечках «Woniłowice, w Kałuszu, w Dolinie, w Wołechowie, w Bukaczowcach, w Martinowie» і там мене спіймали. Цей чернець має якісь листи від Барнавського до Польщі. Мій хазяїн Іванашко до Барнавського мене водив. На Польщу мали вдарити, коли виросте трава. Цього Мацька я не знаю, тільки тепер у Галичі, коли його привели зі Снятина. Татарське й турецьке війська мають стати на Дунаї. Чув від Барнавського, коли той виряджав мене у Польщу, що старий Барнавський має людей до 900.

Другий допит.

Барнавський послав нас трьох, за 5 тижнів за його наказом ми мали повернутися. Ми всі з ченцем дали слово у Тлумачі з суботи на неділю (повернутися). Цей чернець вже тричі ходив до Польщі як шпигун, він має бути у Львові. Барнавський знову послав шпигунів до Польщі після розгрому Корецького.

Миська запитали про якогось Стефанка Летовніка, що пише про листи від в'язнів відносно викупу. Молодий, високий, білявий, раніше ходив зі мною шпигувати з цими листами про викуп. Він мене зрадив, сам взяв гроші і втік, я мав з ним господу близько свята св. Юрія. Цей Стефанек є шпигуном від Барнавського, який з батьком і з татарами хоче вдарити на Польщу. Барнавський з батьком ховаються в Буковині.

(АГАД. — Ф. «Архів Замойських». — № 3037. — Арк. 124 зв.—125 зв. — Тогочасна копія)

№ 29

1621, жовтня 4. — Табір під Хотиним. — Лист шляхтича Средзинського до матері (регест)

Наводить дані про турецькі й татарські сили, свідчить про численні штурми ними з наказу султана табору військ Речі Посполитої. Султан поранений, тепер відпочиває. До нього їздили наші послы.

(АГАД. — Ф. «Архів Замойських». — № 3037. — Арк. 127. — Оригінал. Далі, на арк. 129–130 наводяться пункти перемир'я, укладеного під Хотиним)

№ 30

1622, лютого 22. — Ясси. — Лист невідомого шляхтича до С. Хмелецького (регест)

Повідомляє про приїзд посла Речі Посполитої (князя Криштофа Збарзького), який їде до Стамбулу.

(АГАД. — Ф. «Архів Замойських». — № 3037. — Арк. 131. — Тогочасна копія)

№ 31

1622, травня 8. — Краків. — Уривок з листа князя Криштофа Збаразького, посла Речі Посполитої до Туреччини, до короля Сигізмунда III

«[...] Ale barziej mie to jeszcze straszy, abychmy znowu w turecką wojnę nie wpadli. Z kozakami do tej doby nie było nieskończonego, było czasu dosyć i nazbyt do transakcyj z nimi. Pan Obełkowski nie rychło z pieniędzmi odprawiony, na czas zjechać nie mógł, interim jakom wczora miał wiadomość: Saydaczny umarł, tak wierny i additus w. k. m. i Rzptej hetman zaporoski, za którego władzą jako snadniej było transigere z kozaki, to już łatwo uważać. Teraz Pan Bóg to wie, co za hetmana sobie obiorą, verisimile barzo, że jako najswowolniejszego, bo i natura ich tego requirit i rigor przeszłego barzo im był ciężki i do dziwnych rzeczy ztamtąd prędiczko przyść może; wykradło się ich znać do duńców niemało i poszli z nimi na morze, to tu zaraz turcy irritowani będą. Do ordy poseł w. k. m. nie jest odprawiony, ani Dzian Anton jest odesłany, czym się car barzo uraża i są wiadomości od więźniów z Perekopu i z Białogrodu, który do swoich powinnych piszą, że się i car i gałga barzo na wojnę gotują urazewm tym, że ich posłów tak długo trzymają, ponieważ oni posła w. k. m. już dawno wypuścili i czekają tylko przyczyny od nas. Temu wszystkiemu moim zdaniem tak succurri może, iż najpierwej zabiegać trzeba tureckim rzeczom. Wiadomość przyszła, że kozacy duńscy poszli na morze Czarne, których Moskwa, jako nieprzyjaciele koronni pobudzili, że jeśliby to udawano, że kozacy zaporoscy, aby temu wiary nie dawali. [...]

Kozakom koniecznie, abyś w. k. m. z ramienia swego hetmana naznaczyć raczył teraz corychlej kozaka tymejszego zaporoskiego, bo inszego pewnie nie przyjmą i nie byłby drugi (?); jedno iż któregooby mianować właśnie, trudna rzecz bez wiadomości i wiary ich i jego obyczajów. Rozumiałbym, żebyś w. k. m. z okiekiem list posłać raczył, a tam Obełkowski porozumiawszy się z tymi, którzy by było w. k. m. i Rzptej najwierniejszy, gdyż tam już nie raz był, między nimi i może ich znać, aby tego imię wpisał, który by się zdał bydź najcnotliwszy i najwierniejszy i między nimi też wzięty et veteranus, bo inaczej autoritatem żadnej nie będzie miał, ani ich in officio retinere będzie mógł i jedno to wszystko trzeba zaraz i prętko odprawować, gdyż jest brevissima occasio i skoro się najmniej omieszka, pewne będzie calva zaraz na nowy zaciąg ludzi do Inflan, a w. k. m. ci radzić pewnie nie będę [...]

Jako (...) ludzie chodzą żebrać i umierając od głodu: toż się dzieje w Rusi i po wszystkich państwach, także i w Litwie. Jakoż tu radzić na nowe zaciągi [...]

(Бібліотека Чарторийських. — Відділ рукописів. — № 360. — С. 170–171. — Тогочасна копія)

№ 32

1622, червня 8. — Краків. — Уривок з листу князя Збаразького, посла Речі Посполитої до Туреччини, до короля Сигізмунда III

«[...] Pięć czołnów kozaków chodziło na morze Czarne i wzięli okręt jeden turecki, o czym brat mój jako mi dzisiaj pisał, dał już znać w. k. m. ci i jam też miał

wiadomość tę już powtórzona dzisiaj, że tak jest, bo się ci kozacy nazad wrócili i są we włości, abyś w. k. m. zarazem komornika lub sekretarza wyprawić rozkazać raczył do kozaków, surowie rozkazując, żeby tych łotrów wydali i żeby ich do Lwowa przywieść, a tu, jeśliby tego potrzeba było, żeby turcy skarżyli się, skarać ich przed czauszem. Co ad fidem pactorum (для вірності мирній угоді. — Ю.М.) summopore będzie należało i bywały takie przykłady tak za nieboższyka króla Stephana jako i za w. k. m., o co ja uniżenie w. k. m., pana m. m., prosze, abyś gorąco to zaraz odprawić raczył [...], żebyśmy znowu przez niestrojność i incuriam w wojnę turecką nie wpadli [...]

(*Бібліотека Чарторийських. — Відділ рукописів. — № 360. — С. 172–173. — Тогочасна копія*)

№ 33

1622, липня 3. — Краків. — Лист князя Збараського, посла Речі Посполитої до Туреччини, до короля Сигізмунда III

«Najaśniejszy młówy królu, panie a panie mój miłwy.

Pisałem trochę przed tym o tym do w. k. m., pana m. m., że kozaków zaporozkich hetman posłał uniwersał do wszystkich dobr w. k. m. i ukrainnych, także i wszystkich szlacheckich, gdzie ja też mam z bratem moim szmat majątności swej, rozkazując sobie dawać konie pod armatę, prochy, ołów i do każdego miasteczka registr posłali, jako wiele czego zkaąd potrzebują. Wczora mi przyniesiono respons właśnie od niego, gdzie pisze, iż nie może to być inaczej, bo wyszli na służbę j. k. m. w liście prawie tego nie dokłada, ale oretenus powiedział to sługom moim i wszyscy inszy starszy kozacy, że pan Obelkowski, który od w. k. m. do nich jeździł, tą conditią ich z Zaporozża wywiódł, że im pozwolił tak w dobrach w. k. m., jako i szlacheckich, wszystko to, com wzwyż (?) mianował, brać pro libitu. Co jeśli tak było, ta rzecz godna by wielkiej kaźni, gdyż nie mogła by nas już większa niewola potkać, jako kiedyby w majątnościach naszych miano nam rozkazywać, takie krzywdy czynić. Kiedy się ci ludzie nie kusili (?) ziemię albo z wiosny zaraz o Białogród i tym non praestiterunt operam swojej w. k. m. i Rzptej terazniejsze ich wynidzenie na włość ni nacz się inszego nie przyda, tylko na ostatnie spustoszenie tych tam krajów, które już ledwo tchną. Pisałem niedawno do w. k. m., prosząc i radząc, abyś im w. k. m. nad Dniepr się wrócić kazał i tam żeby tatarom przeprawy bronili i dawali o nich znać i teraz toż w. k. m. radzę i o toż proszę; a skoro im da znać p. hetman, aby szli turka infestować na morze, bo inaczej doświadczysz tego w. k. m., że tatarowie Dniepr przejdą, a nie będziemy wiedzieli o nich, jeśli już do tych czasów nie przeszli. Proszę przy tym uniżenie w. k. m., abyś w. k. m. rozkazał mi to swowoleństwo z Zaporozża wywiódł, jeśli tak jest, żeby był karany. Posłałem ja do hetmana zaporoskiego, aby on dał in scriptis tę attestatią, będę li ją miał, nie zaniecham, gdzieby go nie skarano, criminaliter przeciwko niemu postąpić i opowiedzieć tam, gdzie będzie należało, gdyż i tak krzywd od żołnerzów i od tego inszego hultajstwa, które się włóczy aż nazbyt mam, że prawie mi wszystko

popustoszono, jeśli jeszcze i tę severitatem od tego swowołenstwa ostatniego ćierpieć mam w sercu moim z śmiercią, aby mi się to rownało. Oddaję etc.»).

(Бібліотека Чарторийських. — Відділ рукописів. — № 360. — С. 150–152. — Тогочасна копія. Тексту передує заголовок, зроблений копіїстом: «List kscia Zbarazkiego, kasztell. krakow. do k. j. m. 3 julii 1621 z Krakofwa]»)

№ 34

1623, лютого 14. — Стамбул (?). — Лист Криштофа Збаразького, посла Речі Посполитої (регест)

Звітує про посольство до Туреччини. «Dziurdzi Mechmet basza, wezyr, wielki człowiek». Хан плюндрував у Московії.

(АГАД. — Ф. «Архів Замойських». — № 3037. — С. 132. — Тогочасна копія)

№ 35

Не раніше 1627 р. — Лист невідомого до київського воєводи Томаша Замойського (?)

«Nowiny jakie mam. Ormianin jeden szarygrodzki z Konstantinopola świeżo przyjechał i ten zapewne twierdzi; one wiad[omości] memu mć. (?) panu posyłam: król perski umarł, syn jego królem został i gwoli Szangieremu, szwagrowi swemu, Damasiek i Babilon tureckiemu cesarzowi puścił, jednakym obyczajem, a to, żeby szwagier jego Szangierej po staremu został hanem. Szan-Gierej z częścią tatar i czerkiesów do Kierczy przybył dwa dni chodu od Krymu. Który dla chorągwie na haństwo posłał do cesarza i o bracią swą prosił cesarza, których jest dwaj w Rodosie, to jest syn brata jego, co go kozacy zabili, który hanem był, a drugi brat ich stryjeczny. Przy tym posle suam (?) posłał cesarzowi dwieście tułubów wołowych masła (?), któremi go ratował. Kakaj, murza nahajski, bardzo bogaty. Do tego posłał czyrkiesek pięknych kilkadziesiąt i chłopców małych wtóż tatarowie, a zwłaszcza murzowie, który się przy Kantemirze wiazali, w wielkiej są trwoze i sam Kantimir z nimi. Salmasza murza z potęgą krymską do Moskwi wojować poszedł».

(АГАД. — Ф. «Архів Замойських». — № 2907. — С. 317. — Тогочасна копія)

№ 36

1646, січня 12. — Варшава. — Лист С. Нарушевича до Льва Сапіги, литовського підканцлера (регест)

Запобігаючи татарським наскокам, його королівська мосьть вчора наказав дати запорозьким козакам 6000 талярів на 60 чайок.

(Національна бібліотека у Варшаві. — Відділ мікрофільмів. — № 49428. — Арк. 20–21)

№ 37

1650, травень. — Бахчисарай. — Лист кримського хана Іслам-Гірея III до короля Яна-Казимира (регест)

Сюди прибув Бечинський з листом. Ми йому послали деякі речі, а вам посилаємо Мустафу-агу. Якщо дехто говорить вам про запорозьких козаків щось погане, то не звольте їх слухати, бо «naród kozacki nasi to słudzy i poddani».

(Національна бібліотека у Варшаві. — Відділ мікрофільмів. — № 3163. — Арк. 198–200. — Тогочасна копія)

№ 38

1651, не раніше 6 травня. — Ясси (?). — Лист молдавського господаря Василя Лупу (?) до королевича Карла-Фердинанда (?)

«Z Wołoch wiadomości pewne.

Nie trzeba się obawiać Korone Polskiej żadnego niebezpieczeństwa od turków, bo oni tylko mydlą kozakom oczy, a mają takiego wezyra, iż nie tylko, żeby miał bydź sprawnym albo wojennym człowiekiem, ale i po turecku nie umie dobrze. Do tego turkom przyszła wiadomość od passy bahdackiego, że pers woska gotuje i do granicy ciągnie z jednej strony, gdzie posłano dwa tysięcy janyczarów do Babilonu konno, aby tam, jako najprędzej, stanęli. Pasza, co w Hanie rebellizował, drugigo w Damaszku Jezyr passa, sietrzeniec Abazin, któremu chciano wziąć państwo, nie dał go rebellizować i aż ku Stambolowi wojuje, od Zadry ziemej (?) wojska weneckie idą i harwaci z dwiema bracią Zerenymi następują i szczęści się im. A galery też wyszli na morze. Budzińcy żołnierze rebellizowali i wyścinali dwór baszyn i tak turcy nie wiedzą, gdzie wrazić ręce. Kozacy kiedy ofiarowali państwo wszystkie polskie, przyjęli to turcy mile i kazano posiłkować hanowi z gospodarzami, ale my o tym nie myślimy. Co tedy strony turków, tych się cale nie trzeba bać. My, oba gospodarowie, nie bojemy się ich, pierwiej co tydzień do nas przysyłali, łupiąc nas, a teraz nie śmieją do nas przysłać, bo się im bardzo tak zamorskie, jako i rumelskie zamieszały kraje.

Co zaś strony татарów pierwiej dałem znać, że gałga już umarł, ale jeszcze nie umarł, lecz wszytek spuchł jako kłoda, co godzina wyglądają śmierci. Muradyn sołtan idzie na pomoc kozakom z Krymu, mieć więcej nie będzie wojska nad 4000, a budziackich i u nahajskimi 10 000 więcej mieć nie może i to ruszyć się nie może, aż na ś. Jerzego święto, ba i to ledwo, bo nie mając na czym, konie dopiero wypasują. Tu przy Chmielnickim tylko teraz ci dwom (?) hultaje. Haga hańskich wsi objeżdżał, teraz budziackich татарów, aby się gotowali, ale powiedzieli: chyba po ś. Jerzym mają się pod hod Jeremó (?) w hańskiej wsi przeprować. Tak tedy tylko teraz na próbę han wysyła muradyna, jeśli się nie powiedzie, to han będzie się lasit królowi polskiemu, bo ja samemu hanowi nie tusze iść na wojnę, ponieważ gałga bardzo chory, a trzeba jednemu z nich być na stolicy i państwa pilnować, aby go nie utracić».

(«Оссолінеум» (Вроцлав). — Відділ рукописів. — № 5656. — С. 168. — Тогочасна копія)

№ 39

1657, березня 4. — Бахчисарай. — Лист кримського хана Мухамед-Гірея IV до короля Речі Посполитої Яна-Казимира (регест)

Нам говорив ваш посол Ромашкевич, щоб ми послали вам на допомогу 20000 війська. Ми не тільки військо дамо, але й самі очолимо його.

(Національна бібліотека у Варшаві. — Відділ мікрофільмів. — № 3163. — Арк. 207–209. — Тогочасна копія)

№ 40

1657, вересень (?). — Лист невідомого до короля Речі Посполитої Яна-Казимира

Молдавський господар (*Георгій Стефан. — Ю.М.*) запобігає перед його королівською мостю. Козаки у одній конфедерації з князем (*Д'єрдем II. — Ю.М.*) Ракоці і мултянами (*валахами. — Ю.М.*). Ми послали до Ракоці, щоб він не нападав на державу королівської мості. 2000 козаків були у Ракоці, який платив їм жолд, вони дійшли до Дунаю. Турецькі війська наблизились до Адріанополя і Дунаю, султан наказав військам бути напоготові. Господар думає, що вони підготувались до нападу на Угорщину або на Річ Посполиту. Якщо на Угорщину, то далі — шлях на Венецію «*na państwa zaś w. k. m. z tej miary, że jeżeli kozaków do zgody z tatarami nie pociągnie, o co się potężnie stara, znosić ich chce, a to dla tego, żeby ligę greckiej religiej rozerwał, ponieważ oni też, maxime potentia i multitudine cosacorum freti, iugum jego exactere chcą, o czym jest informatis.*

Chce też poprzez to pontum Euxinum, przez które państwa jego kozacy infestują, od tych inkursy wolnym uczynić. A kiedy by mu się na kozakach powiodło, a to wszystko coby szablą wziął, sobie by przywłaszczył, trzeba by się obawiać, żeby i dalej w państwa w. k. m. nie poszedł.

O kozakach zaś tak gospodar jeo mość rozumie, że oni lubo skłonność do posłuszeństwa w. k. m. pokazują, wszakże jednak (...) tylko et confederati Reipub. być chcą, anizeli subdidi w. k. m., tak jako tam ołendrowie u króla jeo mści hiszpańskiego. I to w. k. m. oznajmuje, że kozacy od cara moskiewskiego kondycy sobie podanych nie przyjęli i posła jego swowolnie znieważyli.

Tatarowie też w głos to w Jasiech mówili, że jeżeli wojska pieszego, jako im pod Czarnym ostrowem obiecano, od Rzeczypospolitej mieć nie będą, tedy zawartą przyjaźń rozerwać chcą.

Zaczym gospodar jest tego rozumienia, że w. k. m. wojsko potężnie na zastanowienie tych niebezpieczeństw, a zwłaszcza piechotę i armate, w tych tam krajach mieć potrzeba.

A napotym debitam obserwantiam et fidelitatem, gospodar w. k. m. obiecuje».

(АГАД. — Ф. «Архів коронний у Варшаві». — Турецький відділ. — 43/93. — Тогочасна копія)

№ 41

Після 1666 р. — Лист Миколая, орендаря, до невідомого

«Już za piętnaście dni gospodar z wojskami wychodzi i łączyc się ma z baszą sylistrskim, z którym się złączwszy i z mułtańskim hospodarem mają iść także z nahajskimi i białogrockimi hordami mają iść do Krymu ładem, a ma morzem ośmdziesiąt galer, pol z turkami, aby tak han perekopski opprimatur. Zaraz po tym zwyczajnie, którego się spodziewa, chcą iść na Ukrainę, aby ją osadzili. Jest zta rada bassy sylistriskiego, dana wezerowi, do łącznego rozszerzenia państwa tureckiego przez poniżenie tatar, a wywyszanie nohajskich hord.

Zaś han krymski czuje o sobie od cara moskiewskiego duńskich kozaków zacięga, który by wodą szli ku Carogradowi, a ładem spodziewa się in succursum mieć kozaków zaporowskich. Herst buntów przeciwko hanowi staremu jest syn Sefer Kasi agi, który się mści śmierci ojca swego. Nunc primum iterum spagitur jakoby od cesarza tureckiego stary han był pow[...] i kazano mu gotować nam na wojnę tam, gdzie mu rozkażą. Co jeśli tak jest, obawiać się trzeba imprezy turków na Ukrainę albo do Polski, bać się i na Kamieniec».

(АГАД. — Ф. «Архів коронний у Варшаві». — Молдавський відділ. — 43/85. — Тогочасна копія)

№ 42

1670 (?), між 26 червня і 16 липня. — Лист короля Речі Посполитої Михайла Вишневецького до гетьмана Петра Дорошенка (регест)

Це — відповідь на лист Дорошенка від 26 червня. Не можна вивести польський гарнізон з Білої Церкви. Прийшла відомість від білоцерківського коменданта Лебля, що турецький посол прибув у Чигирин 27 червня для ратифікації укладеного договору. Лебль пише, що один невільник, який втік три тижні тому з Царгороду, каже, що турки точно підуть війною проти Польщі, боїться, що козаки з турками підуть. Посилаємо і другий лист до Дорошенка, «abyśmy declaratie mieli pro 17 juły».

(АГАД. — Ф. «Libri legationum» (Посольські книги). — № 25. — Арк. 54–54 зв.)

№ 43

1671. — Лист візира кримського хана Аділь-Гірея до коронного підканцлера А. Ольшанського (регест)

Уже став у Криму посол хана Mechmed Szach Beg murza, котрий кілька тижнів тому мав прощальну аудієнцію у короля і взяв упоминки за рік.

(АГАД. — Ф. «Libri legationum» (Посольські книги). — № 25. — Арк. — 202 зв.—203. Цьому листу передує (арк. 202 зв.) лист Ана-біім, матері кримського хана, писаний до короля Михайла Вишневецького у 1671 р.)

№ 44

1672, квітня 13. — Москва. — Лист дипломата Речі Посполитої Яна Гнинського до князя Радзивілла (регест)

«...W domu faelix duńców uciszywszy, Astrachan osiadszy, hana krymskiego pod Terkami w ciasnotach (że ich terminu zażyję) za chwost uchwyciwszy i Mnohogresznego, hetmana, Demiana, przez Doroszynka od turków spraktikowanego, na Siewierzy, z bracią, zięciem i adherentami pojmawszy. Który tu w oczach naszych igrzyśkimi świata, na mizernym wozie kułakami od gminu tłuczony, urągany, zepłtany i w ciężkich żelazach przywieziony, przyznał, że i nas in heditu miał zimać i Porcie odesłać, że Homel, Mochiłow, Szkłow zagarnóc z obywatelami przychylnemi pomienionych miejsc porozumiewał się [...] Prawie ręka odcięta Porcie, gdy Demian złapany. Doroszynko bunten swoich tym ostrym ginie, którym fido jego Achates, korsuński i kaniowski pułkownicy, już oppressi».

(АГАД. — Ф. «*Libri ligationum*» (Посольські книги). — № 25. — Арк. 28–30)

№ 45

1683 (?). — «Новина» (регест)

Аслан, паша софійський, румелійський беглербей, був забитий з гармати у Метонсах. Цю провінцію дано Алі, паші егерському. Потім цього перемінили і дали йому провінцію Vımaru. Арнауту дали Софійську провінцію. Над Дунаєм став Хідир-паша, Бехір, паша халєбський, Мехмет, паша діарбекирський, котрий був поранений у ногу, але вилікувався, Мустафа-паша. Там і сам Гусейн-паша, захереджі, тобто провіантмейстер, удови султана Ахмета. Далі йде перелік інших пашів.

Ахмед-паша, давній дефтердар, який був у Кам'янці, тепер помер своєю смертю під Віднем і там його поховали. На його місці візир Sary Husslin, паша Szamski.

«Suioldzi Ali pana, co był w Kamieńcu, natione ormianin, w Kandii albo w Grecie, wezyr także, bo komu tylko dadzą tytuły, to jest wezyrem jako i muzahyb i kaimakan». Брат колишнього візира входить до числа семи візирів, він сидить завжди у Константинополі.

(АГАД. — Ф. «*Архів Радзивилів*». — Відділ 2. — Кн. 25. — С. 21)

№ 46

1685, червня 8. — Бахчисарай. — Лист Батир-аги, візира кримського хана, до посла Речі Посполитої Томаша Готчевського

«Mści panie posle j. ks. mści, mój wielce mści panie i przyjacielu.

Że się w. m. pan dziwujesz dla jakiej przyyczyny zostajesz powrócony. Dla tego, żeśmy wzięli wiadomość, że k. j. m. cesarzowi chrześciańskiemu ludzi swoich posłał

w posiłek, a sam z wojskiem na nas wybiera się. Przeciwno któremu i my idziemy i na ten czas i w. m. m. pan odpuszczony będziesz, gdyż chan j. m. z sobą weźnie (?), zatem się łasce w. m., m. pana oddając, zostaje w. m., m. m. pana, życzliwy przyjaciel, unizony sługa Batur Aga, wejzur.

Z Bachcisaraju 8 juni a[nno] 1685».

(АГАД. — Ф. «Архів публічний Потоцьких». — Тека 13. — С. 65. — Оригінал, завірений печаткою)

№ 47

1686, жовтня 24. — Бахчисарай. — Лист Батир-аги, візира кримського хана, до коронного канцлера Речі Посполитої Яна Вєлопольського (регест)

Башир-ага просить, щоб коронний канцлер поміг йому залагодити конфлікт з татарськими мурзами. Хан прагне миру з річчю Посполитою.

(АГАД. — Ф. «Архів публічний Потоцьких». — Тека 13. — С. 49. — Польськомовний оригінал, завірений печаткою)

№ 48

1692. — Лист Іслам-мурзи до кам'янецького кахії

«Jaśnie wielmożny mci panie.

Oznajmiliście nam, że polacy przyszli pod Kamieniec i szaniec wzięli; z Bekmurzą i z Temerkan Adzim naznaczono trzydzieści tysięcy ordy do was, także jaśnie wielmożny wezyr z ludzmi nesbolskimi i inszymi wojskami niezabawem będzie u was, żebyś nie wątpił, gdyś tak, a nie inaczej stanie. Niech nas Pan Bóg wcale chowa w wierze naszej machometańskiej».

(АГАД. — Ф. «Архів публічний Потоцьких». — Тека 13. — С. 48. — Тогочасний переклад. Тексту листа передує заголовок, зроблений перекладачем: «List Islam murzy do kichai kamienieckiego»)

№ 49

1692. — Лист Мустафи до Карамана, кам'янецького паши

«Pisanie wasze dnia trzeciego tego miesiaca pisane, doszło nas od was, w którym oznajmujeście nam, że wojsko polskie stanęło pod Kamiencem, że z szterech stron wzięli szanice i z dział bija. Już tam do was naznaczono i odesłano trzydzieści tysięcy ordy Nahajskiej i Budziackiej. I ja nadzieja w Bógu, żeście z nimi z tym wojskiem, które mam przy sobie, złącze i będę wam pomocą».

(АГАД. — Ф. «Архів публічний Потоцьких». — Тека 13. — С. 48. — Тогочасний переклад. Тексту листа передує заголовок, зроблений перекладачем: «List Mustafy, syna, nie dokładają czyjego, do Karaman, paszy kamienieckiego»)

№ 50

1693, лютого 27 і 1695, серпня 5. — Ставка великого гетьмана коронного О. Яблоновського. — Уривок з книги видатків коронного гетьмана

Anno D[omi]ni 1693 [...]

d. 27[02]. Pisało się za Dniepr do p. Mazepy, hetmana, aby pod tym praetekstem sam jechał (?) do niego j. m. p. Borkowski, pułkownik, i mógł wyrozumieć lepiej, na jaką się między niemi zanosi impreze. [...]. Od Samusia, hetmana nakaznego, przyjechało sotników 2 do Grodna, czerni z nimi 12, z listami do króla j. m. i do mnie, prowadzili turczyzna i lipkę, który od nuradyn sołtana jachał z listami do paszy kamienieckiego[...]

Anno D[omi]ni 1694 [...]

d.2[10]. Kozakowi postzelonemu pod Kamieńcem zł. 14. [...]

d. 29 [...] Pacholikowi p. Gumińskiego, ucieklemu z galer tureckich, zł. 10. Kozakom zaporozkim z niewoli zł. 9.

Anno D[omi]ni 1695

d. 5 aug[usti]. Szpak, sotnik Abazynów, przyprowadził dwóch turków samopiąt, bawił przez pięć dni, na strawę zł. 30 i przy expedycey sukna francuzkiego łokci 5 i r. 30, kozakom –postaw poklaku, a zł. 50 i po zł. 12. Czyni.....zł. 229 [...].»

(Бібліотека Чарторийських. — Відділ рукописів. — № 1949. — Оригінал. — S. 3–81)

№ 51

1703, вересня 6. — З-під Ягорлика. — Лист дипломатів Речі Посполитої до короля (?), у котрому йдеться про державний переворот у Туреччині, детронізацію Мустафи II і проголошення новим султаном його брата — Ахмеда III (регест)

«Z pod Jahorlika 6 septem. 1703 od ich mściów pp. Commissarzów».

Ми сподівалися згідно з декларацією сераскера Юсуф-паші Ібрагіма-агу, комісара для розмежування кордонів. Але замість нього — Мехмед-ага.

«Matkę cesarską chciano zabić redemit vitam 6 000 talarów. Mufty uszedł ku Węgrom, skarby infiscum publicum miały pujsć, excedet numerus, że sto tysięcy worków talarów miano naleść. Te skarby dostawszy populus novos magistratas erexit, jako to wezyra Achmet pasze i innych. Potym tłumem z Stambułu wybrali się do Adrianopola i już sprawiwszy sobie cointelligentie z cesarskiemi janiczarami, nie należli resistantiej przy cesarzu. Więc musiał nieborak z majestatu demittere i wydać im brata swego młodszego Achmeta do in ausuratici na państwo, ktorego do Stambułu zaprowadzali i intronizowali. A mauzułowany cesarz poszedł ad solitudinem vitae. Wezyr przesły Ragis effendi słychać, że miał wyść z życzem. Na miejsce Mustafy paszy, wezyra, który zginał pod Salankamenem ma bydź człek wielce biegły, uczony i dworowi francusliemu przychylny».

Дай Боже, щоб новий султан не вислав інші фірмани.

(АГАД. — Ф. АР. — Відділ 34. — № 195)

№ 52

1705, червня 23. — Кам'янець-Подільський. — «Новина»

«Z Kamieńca d. 23 junii 1705.

O tym samym miejscu trzeba mieć wielkie staranie, bo z Wołoch jest wiadomość, jako i samego Bendera alias Kiliji, że pięciu paszów miało tam przyjsć dla fortifikowania tego miejsca, przy których jest i Hernaro, sławny indziner, który Bełgrad turkom fortifikował i ten indziner przy kupcu pewnym (który z Benderu do Kamieńca przyjechał) rozmierzał fortifikacją pomienionego miejsca, a to wszystko turcy czynić mając jakąś informacya (i która sobie mocno w głowę wbili), że król j. m. ustępuje Moskwie Podola i Kamieńca i że do tej fortecy ma przyjsć wręctce praesidium moskiewskie. Trzeba by tedy sub aliquo pratectu posłać do seraskiera na Bender i dowiedzić się słusznej rzeczy, a nade wszystko trzeba by wybić z głowy turkom te oddanie Kamieńca i Podola Moskwie [...]»

(АГАД. — АР. — Відділ 34. — № 209. — Тогочасна копія)

№ 53

1707, липня 30. — Бендери. — Лист Хаджі Юсуфа, силістрійського паші, до короля Речі Посполитої Станіслава Лещинського (регест)

Привітання з нагоди коронації. Пояснює, що через відхід адресата з шведським королем Карлом XII з Саксонії не міг виконати своїх намірів.

«Posłałem umyślnie Marka, kupca i mieszczanina śniatyńskiego, do j. m. pana wdy kijowskiego hetmana z listem moim sekretnym, pieczęć moje własną wielką dla wiary przycisnąwszy, żeby był ustnie opowiedział moje przeciwko waszej królewskiej mości, jeg. w. panu wojewodzie kijowskiemu życzliwość».

Відповідь мені була дана від коронного гетьмана (Потоцького) «przez je mś. Pana Ruszkowskiego, łowczego łatyczewskiego, i Marka». Я у відповідь «posyłam teraz człowieka mego Mechmet Agę wielomocnego». Коли він прибуде до вас, прошу вашої мості повірити йому, а я радий служити й надалі. «A że król szwedzki, pan wałeczny i wojenny, dał dowąd przychylności i affertu majasniejszej Porcie przez wypuszczanie niewolników naszych, tedy abyś wasza królewska mś. tym bardziej affektowi i przyjaćni jego jako swego przyjaciela przeświętą Portę załecić raczył». Що скаже ага, тому вірте. Бажаю здоров'я.

«Datt z Benderu d. 30 july anno D[omi]ni 1707.

Hadzi Juzuf pasza, sylistryjski seraskier, od przeświętej Porty na Babie zostający».

(АГАД. — Ф. «Публічний архів Потоцьких». — Тека 13. — Арк. 11–12. — Тогочасний переклад з османської)

№ 54

1709, квітня 10. — Бендери. — Лист Хаджі Юзуф-паші, силістрійського паші, до короля Речі Посполитої Станіслава Лещинського

«Najjaśniejsze królu polski i prześwietszej Porty Ottomańskiej luby przyjacielu. Podając do wiadomości waszej królewskiej mości, że najjaśniejszego króla jeg. m. szwedzkiego od jaśnie wielmożnego jegomości pana Pypera, grafa, tudzież także i od jaśnie wielmożnego jeg. m. pana Mazepy, hetmana zaporoskiego, do mnie, przyjaciela swego, listi przyszły od najjaśniejszego króla jeg. m. szwedzkiego do waszej królewskiej mości posłane, drogi inszej nie mogąc bezpiecznej znaleźć, do nas odesłali; jakoż zawsze z boku swego umyślnie człowieka przydać i do waszej królewskiej mości posyłam iz tymi listami posłanemi; dwóch pułkowników u mnie, przyjaciela waszej królewskiej mości, zostali się i uproszają waszej królewskiej mości, co za respons będzie, jednego dnia i godziny nie bawiac, przystali, żeby onych powrót nazad nieprzyjaciel nie dowiedział i drogi onem nie przyjął, aby szczęśliwie do króla jego mości szwedzkiego w dobrym zdrowiu zajechali. Więcej nie szyrząc pisaniem moim, zwykli i jawni przyjaźni zostaje waszej królewskiej mości

Hadzi Juzuf pasza, sylistryjski seraskier, na Benderze zostający.

Data z Benderu dnia 23 aprili anno Domini 1709».

(АГАД. — Ф. «Публічний архів Потоцьких». — Тека 13. — Арк. 6. — Тогочасний переклад з османської)

№ 55

1710, липня 8. — Могилев. — «Новина»

«[...] Z Mohylewa 8 July 1710.

Pozawczora mimo Mohylew próżnych bajdaków № 35 ze Smoleńska popłynęło pod Bychów, mających tylko dla sprowadzenia po trojgu ludzi, na jaką umprezę nescit, chyba ztamtąd zasięgniemy informacji, gdyś jedni namieniają, że dla mostów, bo jakoby piechoty moskiewskiej 7000 ma na Bychów idzie, a dokąd non constat, a drudzy, że jakoby pod Kijów, także dla mostów, bo rozkazaną wszystkim kozakom do Kijowa gromadzić się. Kupcy ukraińscy referunt, że Kijów zamknął się od melum powietrza, także powiadają, że koło Czyhyryna jakiś Orlik kilka miasteczek wyciąć miał kozackich, z Benderu wypadzły. Moskwa z Ukrainy idzie na granice tureckie, a hetman Skoropacki z kozakami ma stać pod Starodubem, niedałego naszej granicy. Dnia wczorajszego tedy Dnieprem do Bychowa od Smoleńska 18 bajdaków próżnych popłynęło, także do Smoleńska więcej przyjsć miało, jeszcze trzy pułki konnych carewicza j. mci i ci intendunt do Litwy i podatki także tam wielkie wybierają. O Wiburku głoszę, że się już zdał carowi j. mci, o czym in dies lepszej i pewniejszej speram informacji».

(АГАД. — АР. — Відділ 34. — № 99. — Тогочасна копія)

№ 56

1713, травня 13. — Лист великого гетьмана коронного А. Сенявського до посла Речі Посполитої у Туреччину Станіслава Хоментовського

З ханом ми хочемо залишатися на умовах Карловацького трактату (1699 р.).

(АГАД. — Ф. «Архів коронний у Варшаві». — Турецький відділ. — 79/601. — С. 28)

№ 57

1713, червня 10. — Львів. — Лист великого коронного гетьмана А. Сенявського до посла Речі Посполитої в Туреччину Станіслава Хоментовського

Шмигельський напав на наші кордони і хотів взяти Снятин, але тамтешній комендант дав йому відсіч. Ваша мость був 19 квітня, мав аудієнцію у Ібрагімпаші, а у листі, який бути до нового хана Каплан-Гірея, додав ваша мость і те, що «był wyszedł ferman, aby jasyr w Ukrainie naszej około Korsunia, Bohusławia i Białej Cerkwi wzięty, do mnie się z tym odezwawszy, wrócono, ale do tych czas żadnej w tym nie mamy wiadomości». Колишній хан писав до регіментаря нашого щодо України, яка начебто вже до нього (хана) належить. Я послав вашій мості копію цього ханського листа для інформування.

(АГАД. — Ф. «Архів коронний у Варшаві». — Турецький відділ. — 79/601. — С. 31–38)

№ 58

1713, липня 22. — Лист великого коронного гетьмана А. Сенявського до посла Речі Посполитої в Туреччину Станіслава Хоментовського

Від України не відмовляємося. Полковник нашого війська Жданович «incognitus, bo to jest z tych, który tą zimą przyszli byli od cara j. mci z pułku Tańskiego, gdzie on był rotmistrzem pierwszym, a tu pułkownikiem; człek sławny (?), napawszy pod Pohrebiszczami, grasujących w Ukrainie kozaków z pułkownikiem ich Dzuganem wszystkich wyciął pułk przeszło tysiąc ludzi, gdzie i sam Dziugan occubuit, kilku tylko dla oddania zostawiwszy».

(АГАД. — Ф. «Архів коронний у Варшаві». — Турецький відділ. — 79/601. — № 1029. — С. 68)

№ 59

1713, вересня 3. — Львів. — Лист великого коронного гетьмана А. Сенявського до посла Речі Посполитої в Туреччину Станіслава Хоментовського

Козаки не можуть мати міцних позицій, бо Біла Церква у наших руках.
(АГАД. — Ф. «Архів коронний у Варшаві». — Турецький відділ. — 79/601. — С. 31–38)

№ 60

1718, червня 14. — Бендери. — Лист Нудиман-паші, бендерського коменданта, до Сілезія Потоцького, регіментаря «української партії» військ Речі Посполитої

«Jaśnie wielmożny mści panie regimentarz partyi ukraiński, mnie wielce łaskawy przyjacielu.

Bardzo kontent (?) od jaśnie w. w. j. mści pana za takowe wiadomości, które w. m. pan do mnie przysłał według świętej pamięci niebożczyka króla szwedzkiego, że już pomar i jaśnie wielmożnego j. mści pana [marszałka] wielkiego koronnego, że już pożegnał ten świat. Także bardzo kątne i za tą wiadomość za tych królów pruskiego i szwedzkiego i duńczyka i angielskiego, które ma iz sobą jedność. Tudzież proszę i za moskała, jeżeli co będzie słyhać, o tym mnie jak najprędzy uwiadomić. Także i według komisji iz moskałem za wasze szkody, co się będzie czynić najbardzi mnie o tym także jak najprędzy mnie uwiadomić, przy tym zostaje jaśnie wielmożnego j. mści pana szczyre życzliwym przyjacielu seraskier pasza benderski.

d. 14 juni 173 (?) anno.

[Z Be]nder».

(АГАД. — Ф. «Архів публічний Потоцьких». — Тека 13. — С. 23. — Оригінал, завірений печаткою)

№ 61

1734, січня 20. — Меджибіж. — Лист шляхтича Кречовського (ймовірно, турецького агента) до хотинського сераскера-паші Хусейна

«Jaśnie wielmożny mści panie saraskier, pasza chociński; mnie wielce mści panie i przyjacielu.

Przybył tu j. m. p. Morozowski, bajraktar j. m. pana Rudnickiego, że którego jako mam zdawna przyjaźń z waszą paszyńską moście korespondować nie omieszkuje i co tu się u nas dzieje, donosze. Moskwa już w Winnicy stanęła, a z Winnicy coraz dalej postępuje w ruski nasz kraj, buntując chłopów i chcąc do siebie, gdzie i teraz coraz chłopstwa do nich przybywa, ma wiadomość j. w. j. m. pan regimentarz a mój pryncypał bez szpiegów, że jak szli, tak idą trzema szlakami, to też od hana j. mści żadnej wiadomości nie spodziewamy się, ponieważ między niemi, tam jako jest pewna wiadomość, kałabałyk, zaczynając się ztamtąd nadziei nie spodziewamy, a jakom zrozumiał, że ich trakt do Węgier ku Kromstatu, to rozumiem, że i w. m., m. m. panów nawiedzi. Przy tym prawdziwemu mie affektowi oddawszy, jestem jaśniewielm w. paszyńskiej m. szczyre życzliwym i prawdziwym przyjacielu.

D. 20 january 1734 a[nn]o z Miedzyboża Krzeczowski

P.S. Manifest moskiewski dla informacji w.w. paszy Usaimu posyłam». *(Чернігівський історичний музей. — Відділ рукописів. — № АЛ-333. — С. 197–197 зв. — Оригінал. Запис на звороті іншою рукою: «W przewiecie wiel. (...) zastane nie wiem, jak się obróci i się (?) będzie, nie stanie (?) mnie tych (...)»)*

№ 62

1734, травня 7. — Кам'янець-Подільський. — Лист шляхтича Юзефа Сціпіона (ймовірно, турецького агента) до хотинського сераскера-паші Хусейна, де міститься згадка про лист до гетьмана Пилипа Орлика

«Jaśnie wielmożny mści panie paszo chocimski, mnie wielce mci panie i przyjacielu.

List do j. mc. pana Orlika, aby z lasky waszej paszyńskiej mości przez pewna okazia był odesłany i do rąk jego oddany jako najuniżeniej o to upraszam. Do oznajmienia teraz nic nowego nie znajduje, chyba za przyściem poczty co mieć będą komunikować waszej paszyńskiej mści nie zaniechasm, a teraz się affektowi i przyjaźni jego oddaje, pisząc się waszej paszyńskiej mści życzliwym przyjacielem.

Jezef Scipion, m.p. (?)

Z Kamieńca d. 7 mai 1734».

(Чернігівський історичний музей. — Відділ рукописів. — № АЛ-333. — С. 5. — Оригінал)

№ 63

1742 (?). — Бендери. — Реляція про розмежування земель між Російською та Османською імперіями

Минулорічне розмежування йшло степами від Казикермену до Maysza. Турки і московіти насипали кургани без жодних конфліктів від Бугу до Дніпра. Коли прийшли до долини Кульної, шукаючи воду, там московити претендували, щоб кургани були насипані нижче Кульчі та Кінських Вод. Це місце було близько до кримських кордонів, і тому у минулому році розмежування не закінчили. Уже 3 місяця, як там діє двостороння комісія, але ще не можуть домовитися. Днями з Туреччини прийшло рішення щодо розмежування.

(АГАД. — Ф. «Архів коронний у Варшаві». — Турецький відділ. — 80/696. — № 1312. — Тогочасна копія)

№ 64

1743 (?). — Реляція Лонцького (регест)

Тоді ханом був Delat-Gerej (*Девлет-Гірей III панував у 1716–1717 рр. — Ю.М.*), але помер, а після нього ханом став його син Selamet-Gerej (*насправді Саламат-Гірей був ханом у 1749–1743 рр. — Ю.М.*). Він з буджацьким і ногайським військом за фірманом султана пішов на допомогу туркам, потім

був у Польщі, але як тільки повернувся, був узятий до Вавілону. Коли я повертався, то дізнався, що і цей помер.

Персидська війна.

Шах з великим військом [думає йти] за Кабарду над кордонами черкеських та кумицьких орд, стоїть у своїй державі. Деякі персидські війська вдерлися до кумиків, але знову відступили у свої кордони перед моїм прибуттям. «Przed moim tylko przybyciem odjechał posłaniec perski od hana j. mści z Bachczysaraju. Miał list od wezyra króla perskiego do hana j. mści imieniem monarchy swego, superbe pisany, a żeby han j. mści przysłał z duchowieństwa ludzi mądrych i uczonych do króla perskiego, żeby z jego duchownymi o wierze mówić mogli i pokazali to oczewiście (?), że persowie są heretycy mahometańscy, jako ich turcy i tatarowie zową. Posłał han j. mści do Porty z tym listem resolutum, a żeby wezyr hański odpisał wezyrów króla perskiego, że han j. mści niema racyi posyłać na dysputy ludzi duchownych, jeżeli król perski prezenduje objaśnienie wiary machometańskiej jest alkoran, z niego informować się może. Z tym odjechał wyż wyrażony posłannik. Całe państwo krymskie jest in metu (?) codziennie spodzivać się hostilitatem, tylko ich pieszy (?) .rebellia legisthisów przeciwko królowi perskiemu, których już lat dwie trzyma w obłążeniu».

«Jeżeli nie myślą do Polski tatarowie po armate».

Хан прихильний до поляків, він запевняв про це на секретній аудієнції.

Як давно були викуплені в'язні і чи є ще які, особливо з числа шляхти?

«Ojcowie trynitarze pod czas ablegacyi j. mści pana starosty wiskiego jak byli, tak dotąd nie pisali, wywiędzieć się jeżeli są jakowi, nie mogłem, gdyż siła się dawnych pobisurmaniło, drugich wypędali na okręty. Teraz najwięcej mają (...), których utaili, nie wszystkich oddali, a do tego kiedy ablegat idzie polski, zwyczaj ich jest taki, że kryją, kiedy są. Ojcowie trynitarze na ten czas sami dla pieniędzy oznajmują».

(АГАД. — Ф. «Архів коронний у Варшаві». — Турецький відділ. — 80/683. — Тогочасна копія)

* * *

Додаток:

1687, червня 29. — Ясси. — Лист молдавського господаря Костянтина до коронного підкоморія Речі Посполитої Марка Мотчинського

«Jaśnie wielmożnemu mści panie wojewodo bełzki, mój wielce mści panie i przyjacielu.

Dziękuję w. m., m. m. panu, za przyjazny affekt i łasce ku mnie, które i przez pana Damiana, łogofeta trzeciego mego, uznałem i teraz świeżo dozmaje. Tyraństwa tu, w tej ziemi poczynione od czat z Sniatyna i inszych miejsc, z kozakami zmieszanych, trudno wypisać, zabójstwa w ludziech, złupienia ze wszystkiego tak towaru, jako i ubiorów, zabijania i wstydu białogłowom i pannom poczynione, monastery złupione nad wszystkie tyrańskie narody wyżej i bezbożniej, za które

postępki nie my, ale Bóg niektórych sam skarał, ale coż dwaj (?) pryncypałowie tych wszystkich rozbojów nad pogańskie uczynki główniejszych, jako Tanazy Habeszczkuł, ślepy na oko, Giorgi Błana za wczasu zdobyczą umknęli. A dalsze rzeczy z pewnych not wyrozumieć raczysz w. m., m. m. pan, któremu zatym zwykły mój affekt oddają łasce i sąsiedzkiej przyjaźni i na ten czas.

W Jasiech d. 29 juny 1687.

W. m., m. m. pana, uprzejmie życzliwy przyjaciel i sąsiad Kostyntyn, wojewoda i gospodar ziem mołdawskich.

Константин (...)»

(АГАД. — Ф. «Архів публічний Потоцьких». — Тека 13. — С. 55–56. — Оригінал. Адреса: «Jaśnie wielmożnemu a mnie wielce mciwemu panu i przyjacielu, j. mści panu Markowi Matczyńskiemu, wojewodzie bełzkiemu, podkomorzemu koronnemu, temu mści»)

¹ Детальніше про нього див.: Wielka legacja Wojcecha Miaskowskiego do Turcji w 1640 roku. — Warszawa–Kraków, 1985.

² Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. — К., 1998. — С. 8.

³ Мицик Ю.А. Шагін-Гірей // Українське козацтво. Мала енциклопедія. — К. — Запоріжжя, 2006. — С. 650–651.

⁴ Про це ми писали у одній із своїх статей: *Мыцык Ю.А.* 1742 сене отькерильмеген Къырым — Иран динит мунакъашасы // Достлукъ (Сімферополь). — 1991. — 1 листоп.